

NOTICIES BIOGRÀFIQUES INÈDITES D'EN BARTOMEU MATES

AUTOR DE LA CÈLEBRE GRAMÀTICA LLATINA INCUNABLE

No'm proposo pas prendre partit decidit en favor o en contra del antich plet entaulat sobre la certesa de la data d'impressió del cèlebre incunable que amorosament guarda la nostra Academia desde 1835, mercès a la generositat del qui fou un dels nostres membres més erudits y feconds dins del camp de l'historiografia catalana i prou conegut y alabat canonge vigatà D. Jaume Ripoll y Vallmajor.

Desde que aquest infatigable investigador publicà son famós opuscle *Barcelona fué la primera Ciudad de España donde se introdujo la imprenta* (1833) basantse en l'exemplar d'una Gramàtica llatina deguda a En Bartomeu Mates, impresa a Barcelona al 1468, l'interès dels bibliòfils péra esbrinar la certesa d'aquesta data anà creixent d'aytal faysó fins ara, que bé pot assegurar-se que cap altre incunable de la nostra Península, ha fet suar més les prempses; y era que ab l'acceptació d'aytals quatre misteriosos guarismes s'estatuhí la ambicionada primacia de l'introducció de l'impremta a Espanya y a moltes grans ciutats europees, pera la nostra volguda Barcelona, y aixo feria de mort molts *intereses creados*. Emprò, els que han combatut l'enigmàtica data, han extremat aytant son zel, que han revelat molts d'ells evident apassionament, y altres han aprontat rahanaments tan apriorístichs y capciosos, que és impossible arribir a convènre a qui tingui un criteri dreturer y exemp, per lo tant, de tota passió més o menys explicable.

Entre'ls del nostre gremi, els fures d'arxius y llibreries, afanyosos d'abocar als llaçamers sos descobriments més de quatre vegades *Mediterranis*, hi abunden els aficionats a donar *campanades* la rifa ens obsessiona; xica o gròssa, la volem treure: ¡oh! lo inèdit, ¡oh! la trovalla: la trovalla sobre tot del document que edifiqui o destrueixi y si pot ésser millor que destrueixi; y si no's té a mà aqueix testimoni arqueològich literari o artístich que apohi l'acariciada tesi, aleshores es quan el savi demoledor exprem la massa encefàlica y *da rienda suelta a su imaginación* pera arribar a la conclusió obtinguda ab premeditació y alevosia. Y no obstant, quants y quants investigadors y historiògrafs si ens obrissin son cor després d'alcançar son pròposit, podrien dirnos, al menys a cau d'orella, que no n'estan pas convençuts de sa forçada argumentació ni satisfets de son finit treball. Y es que sura sempre demunt nostre l'amenaça d'un altre demoledor que'nspàgui amb la mateixa moneda, pertretxat ab una nova trovalla y'l consegüent estiragassament imaginatiu.

Per la meva part, ceniintme al present cas de la Gramàtica d'en Mates, després de rellegit ara tot lo que s'ha escrit respecte a aqueixa tan dissenyada obra y ab especial cura tots els arguments aduixits en contra de la veracitat de l'any 1468, que gloriosament fins avuy ostenta en son colofó, després complertament de tot apriorisme y de passió patriòtica y sens ànim d'empèndrem cap *Quijotada* reivindicadora, sinó tant sols empès d'un ferm desig d'arrivar a la veritat, siga en un o altre sentit, a fi de que sapiguem a què atenirnos quan de l'història de la impremta a casa nostra degam parlar o escriure; confesso sincerament que no m'han pas arribat a convèncer els impugnadors, y que si no fos per aquella veritat de que quelcom s'ens arrapa del dubte o la calumnia qui s'escampa, quasi, per contra-cop, me farien creure, ab la data dissenyada, al veure estampades tantes lleügereses y tants ratiònament diluïts en un partit-près evidentíssim, y desenrotllats la major part ab rebuscaments que, d'admetres imparcialment, no ja en casos similars, sino aplicats a tot altre incunabule, tota sa autenticitat se'n aniria en orri.

Molta de la poca consistència de l'oposició a l'any 1468 pera la nostra Gramàtica, s'observa ab sols seguir l'estudi serè y documentat que D. Eudald Canibell feu en el volum commemoratiu publicat per l'*Institut Català de les Arts del Llibre*, a l'any 1906, en el qual hi fou reproduhida, full per full, l'obra d'en Mates.

El meu propòsit, molt més modest, és únicament donar a conèixe alguns documents, que si bé no tenen rès que veure amb la Gramàtica famosa, es refereixen, emprò, a l'autor de la mateixa, de qui sols han aparegut, fins ara, els dos documents extrets pel susdit Sr. Canibell del llibre de la *Marmesoria del rey D. Pedro, Condestable de Portugal, 1466*, del nostre Arxiu municipal, y publicats en el citat estudi d'aquell especialista. Pel primer document sabem, desdell' 1906, que'l Conestable posseïa un *Catholicon* escrit de mà d'en Joan Olzina per encàrrec del Rey, y que als 29 d'octubre del 1466 el tenia encara l'Olzina, si bé es deya que era dels hereus o successors d'en Bartomeu Mates, batxiller en arts y ciutadà de Barcelona. Y pel segón document hem vingut en coneixement d'una àpoca del 6 de març del 1467, per virtut de la qual, en Bernat Mates, calçater de Barcelona, com a tutor y curador, subrogat per en Bernat de Guimerà, veguer de Barcelona y del Vallès, de na Catarina, filla y hereva d'en Bartomeu Mates, difunt, batxiller en arts y ciutadà de Barcelona, la qual havia contret el segón vot, y en defecte o ausència de na Francina, germana de na Catarina, emprò ja morta en edat pupilar, y en defecte també de la mare d'aquestes, na Margarida, tudora testamentaria de ses filles, entrega el susdit llibre que, mort l'Olzina, retornava l'esmentada víuda al Rey.

Avuy podràn adjuntarshi, a n'aqueixos dos datós documentals, els següents, que tingui el goig de trobar al Arxiu de Protocols de Bar-

celona, exceptat l'últim qui ho fou al de la Mensa Episcopal d'aquesta diòcesi.

Vèusels aquí, uns en extracte y altres integralment traslladats; a n'els primers perteneix el següent:

Escriptura de carta de pago feta als 15 de novembre de 1438 (notari Boffy Manual 1438-40), per Pere Rovira, pbre., beneficiat de Sta. M.^a del Mar de Barcelona, representant a la Sra. Serena de Prexana, religiosa de S. Pere de les Puelles, a favor d'Antón Esteua, pbre., beneficiat de S. Just y de Sta. M.^a del Mar, de varies quantitats per rahó del violari y pensions d'aquella monja, a tenor de certa venda feta devant del notari de Barcelona Joan Corrons als 18 d'agost de 1424, en qual instrumen el Rvent. Esteve y en Barthomeu Mathes, batxiller en arts, en Pere Pujol, beneficiat a la Sèu y a S. Pere de les Puelles y en Pere Andrea, sabater hi intervingueren com a fiadors, y de quals quantitats en Bartomeu Mates en deposità qualche quantitat a la taula dels Comuns Dipòsits, segons se li regoneix en dit acte devant del notari.

Aytal data, del 18 d'agost del 1424, és la primera que dóna fe de vida d'en Bartomeu Mates.

En el Manual d'en V. Boffiy (1429-32), hi ha als 13 de febrer de 1431 est document: «Bartholomeus Mathes magister scolarum eius Barchinone etc. Est quedam confessio facta per dictum Bartholomeum Mathes Petro Ferrari textori pannorum lane eius dicte Ciuitatis de aliquibus bonis mobilibus que dictus Petrus Ferrari tulit et misit in domo dicti Bartholomei Mathes in qua ipsi ambo vita cum uxore ipso cohabitavit in vico dicto del Fonollar que bona sunt scripta in scedula». (No hi és ni dins del Manual ni en la bossa del mateix).

«Fuit cancellata de voluntate dicti Petri Ferrari pro ut in nota continuaretur».

Aquí, com s'ha vist, se'l nomena per primera vegada mestre d'escoles; hi consta que ell y sa muller feyen vida comuna ab el texidor de panyos Pere Teixidor y sa esposa; y se'ns innova que'l matrimoni Mates habitava al carrer d'en Fonollar.

Al Manual d'en Boffiy del 1429-32 hi ha, ab data del 28 d'octubre de 1432, una àpoca en la que en «Petrus Ferrari textor pannorum lane eius Barchinone confiteor et recognosco vobis Bartholomeo Mathes magistro scolarum eius Barchinone. Ex tempore quo habui proposito separare me et dominam uxorem meam cum bonis meis a vobis et domina uxore vestra et habitare scorsum pro ut facio tradidistis et dedistis et ego a domo vestra extrahi et domus mea duxi omnia bona mobilia que ego tempore quo proposui habitare vobis cum in domo vestra misi et de quibus vobis fuerit decupto unum vaso siue cupinario in fusteum factum instrumentum per modum inventari ac confessionis firmatum per vos michi in posse notari infrascriptu tercia decima die mensis Febrnari anno a nativitate domini M.^o CCCC.^o XXX.º primo (o siga'l document anteriorment copiat), proxime

effluxo etc. dedistis et solvistis michi et confiteor me a vobis habuisse et accepisse Quadraginta solis monete Barchinone de terno pro quibus siue quorum precio ego vendidi vobis et vestris et quibus volueritis quoddam vasum siue Cup fusteum vinarium quod servatur in dicto instrumento Inventario ac confessionis inseritum siue scriptum. Et ideo Renuntiando facio vobis uendum de dictis bonis ac quadraginta solis sed de omnibus portionibus et demandis quas ego nunc uel in futurum facere posueri contra vos et bona vestra predicta» etc.

Apar que, ab aytal finiquit degueren restar liquidats els comptes pendents entre abdos matrimonis cohabitants en una casa del carrer d'en Fonollar, en la que sembla hi degueren permaneixe en Mates y sa muller.

En el Manual del notari de Barcelona, Vicens Boffiy, començat al 31 de janer de 1433, hi ha, ab data dels 8 de janer del 1435, un poder d'en «Bartholomeus Mathes bacalarius in artibus ciuis Barchinone» a en Bernat Bartomeu de Barcelona pera que, com a procurador seu en judicis, el representi pera cobros y defenses de sos drets. Testimonis dos notaris de Barcelona.

En Bartomeu Mates, batxiller en arts, ciutadà de Barcelona, és testimoni en un document del 22 de desembre de 1434 (notari Boffiy, Manual del 1434 al 35).

Y en el mateix protocol encapsala el repetit Bartomeu Mates, batxiller en arts, una escriptura que'l notari deixa de desenrotillar.

Als 15 de novembre de 1438 (not. Boffiy), Pere Rovira, beneficiat de S.^a M.^a del Mar y procurador general de sor Serena de Prexana, del Monestir de Pedralbes, confessa y regoneix al «discreto Bartholomeo Mathes in artibus bacallario cuius dicitur Civitatis Barchinone» que ha rebut en dit nom, de la Taula dels Cambis de Barcelona, 11 lliures y 6 sousbarcelonesos de tern que per varis conceptes li devia per rahó del violari de dita monja.

Es el rebut de la quantitat que pera ella havia en Mates depositat en la dita Taula y a que's refereix l'anterior document del mateix dia que he donat extractat en primer lloch.

Al dia 27 de juny de 1439 (not. Boffiy) en Bartomeu Mathes, batxiller en arts, de Barcelona, y en Bartomeu Gilabert perayre, de Barcelona, atenen que per 40 lliures barceloneses de tern compraren a en Miquel de Canyamès, agricultor, de Barcelona, una vinya del territori de Barcelona formant part d'altra de més gràn que tenien per l'Abadesa de S. Pere de les Puelles y son Convent, qual venda's feu devant dit Notari als 9 de febrer de 1435, y atenen que després, als 31 de janer de 1436, se la dividiren l'un y l'altre devant dit notari; s'encarrega en Mates de la meytat del cens pagader al Monestir de Pedralbes y en Gilabert de l'altre junt amb la meytat de la dita terra que descriuen y que's queda quiscun d'ells. (En el Manual Boffiy, 1434-35, hi ha esta venta).

Als 11 de maig de 1442 (not. Boffiy) Esteve de Busquets, pbre., de

Barcelona, procurador, ecònom y administrador de l'Abadesa del Monestir de S.^a M.ª de Pedralbes, territori de Barcelona, y del convent susdit, al qual aquell representa, segons poders notarials fets en el lloc anomenat casa del torn, als 27 de maig de 1430, pel notari de Barcelona Gabriel de Forest, regoneix a en Barthomeu Mathes «bacallario in artibus civi Barchinone» y a sa muller Gabriela, que pagaren a n'aquell 74 lliures, 13 sous y 4 diners, moneda barcelonesa de tern, per varis censals a n'ell venuts en diverses partides y ocasions, o siga als 2 d'agost de 1437, (not. Boffiy, de Barcelona) y als 4 de juliol de 1438, (not. Galceràn Basset de Barcelona): als 5 d'agost de 1441 deposità d'elles, a la Taula dels Cambis de Barcelona, la principal partida.

En aquest document, y en el que seguirà de la mateixa data, hi apareix per primer cop el nom de sa muller; emprò no es aquella Margarida de que'ns parlen els dos datos documentals, publicats pel Sr. Canibell; aquí se l'anomena Gabriela, ab lo qual resulta que al menys foren segones nupcies les contretes ab Na Margarida, qui fou la viuda que realment deixà y de la que n'havia tingut dues filles, segons avuy se sab, axis com de sa altra muller s'ignora si'n deixà o no descendència.

Y per últim veus aquí una referencia del darrer document d'en Mates trobat al nostre Arxiu de protocols y qual escriptura fou otorgada en la mateixa data que l'anterior.

Esteve Busquets pbre., de Barcelona, procurador ecònom y administrador, constituit per l'Abadesa del Monestir de Pedralbes, confessà haver rebut d'en «Bartholomeo Mathes bacallario in artibus eius Barchinone et domine Gabriele eius uxore», 74 lliures, 13 sous y 4 diners moneda barcelonesa de tern, rebuts en varies partides per certs censals morts que havíe venut al prevere Joan Verdaguer, beneficiat de l'iglesia de dit Monestir. Document datat als 11 de maig de 1442. (Manual d'en Boffiy començat al 1er de març de 1441).

Ara, seguint el sistema d'alguns crítichs, deuria donar per mort o ausent de Barcelona a en Bartomeu Mates, per què no l'hem trobat ni jo ni ningú des de'l 1442 al 1463 en que'l torno a trobar, y atenent a lo que s'ha publicat fins ara; essent axis que'l no descobrir altres datos dintre aquest interregne no vol dir que demà no aparegui algun altre rastre escriturari o impres com succehi al 1906, en que'l Sr. Canibell donà a conèixe, en son referit estudi, un exemplar d'una altra edició d'aytal Gramàtica, impresa al 1495 a Barcelona per en Gerald Preus y en Joan Luschner, alemanys, y corregida també per en Pere Joan Matoses, ab paper de filigranes de cap de moro, d'una estrella y altra que no's precisa; axis com la de la més primitiva edició, té per filigrana una serpent, marca que ja's troba usada al 1405 al Nort de França, y s'hi noten en sa estampació dos cossos de lletra, mentres que en l'exemplar del 1495 se n'hi contén cinch. Y veus aquí

com ab gran facilitat queda desvirtuada una creença d'un bibliòfil tan famós com en Haebler, qui acabà ses disertacions, no massa sólides, sentant l'atribució del 1498 pera nostra Gramàtica, que al menys fou novament editada ja al 1495.

Ara bé, ab la publicació del darrer document de la meva arreplega, es veurà com no degué pas morir en Mates entre'ls anys 1465 a 66, com suposà el Sr. Canibell, sinó abans del 1463 o als primers mesos d'aquest any. Vèusem ací:

«Bartholomei Mates q.^o Die jouis VII.º July anno predicto (1463) dicto nuncius (Nicolau Ferruç) fecit relationem se citasse duarum Margaritam uxore Bartholomei Mates q.^o bacallari in artibus manumitricem una cum discreto Berengario Salauja presbitero beneficiato in Sede testis dicti q.^o viri sin ad horam tertiarum ipsius diei pro reddendo computo ipsius manumissorie».

«Eodem die comparuit dictus Berengarius Salauja presbiter et citatus fuit sibi datus tempius X dierum ad reiterationem redditionis computi manumissorie dicti q.^o Bartholomei Mates magister scolarum».

(Reg. I. Com. — Cart. Aⁿ Mensa Episcopal, 1463 a 1473, fol. 18 r.º)

D'aquest prevere en tinc algunes notícies: que per la Curia del Bisbat y a instància d'en Berenguer Salauja, beneficiat de la nostra Sèu, es feu un manament al prevere de la mateixa Bartomeu Bernada pera que dintre 3 dies «luat sive redimat dos banchals de ras quos discretus Berengarius Salauja presbiter in dicta Sede beneficiato teneat in pignis» (juliol de 1466); que essent Rector del altar de Sant Pere de les Puelles demana un cens (2 desembre 1466) (*Reg^m Verbal^m* 1466-7, Arxiu M.ª Episcopal); y que morí y feu testament devant del notari de Barcelona Guillem Jordà al 24 d'agost de 1479, segons dato del novembre de 1480) (*Liber Delfi.^o et sub. test etc.* 1460-1 A. M. E. B.)

Hem vist que en Mates es titulava ja mestre d'escoles al 1431; no mestre d'escola, sinó d'escoles, lo qual dóna més importància y extensió al camp de ses aptituds; essent batxiller en arts, qual Colegi fou establert a l'Universitat de Barcelona, fundada al 1402, poch després d'havershi instaurat el Colegi de Medicina.

Aytals circumstàncies d'en Mates venen en apoi de la sospita del Sr. Canibell, de que tal volta apliqués aquella Gramàtica a l'Escola Iuliana de Barcelona que al 1313 hi deixà fundada en testament en Ramón Lull, la qual seguia en esplendor al 1479 y anava dirigida, al 1460, per en Joan Ros, ensenyantshi també la Gramàtica, segons el Sr. Canibell. Cal tenir igualment en compte que un Jaume Ros va iniciar el que's demanés al Rey, al 1450, l'establiment d'una Universitat en tota forma a Barcelona, com axis l'establí n'Anfós V; y que un Guillem Ros costejà l'edició primera de la Gramàtica d'en Mates.

Deya el Sr. Canibell, al recordar aytal similitud de noms y aficions, que ja no's trobaria tant fora de rahó la disputida data del colofó

de la nostra Gramàtica. Y ara, donchs, al trobar a n'en Mates ja batxiller en arts al 1424, fiador en una escriptura, segons el primer document que he aportat, y casat y mestre d'escoles al 1431, com apar del segon document descobert, no's pot negar que s'augmenten aquelles probabilitats en favor del any 1468, que'l Sr. Canibell, al creure mort a n'en Mates per allà el 1466, feja notar per tractarse d'un text destinat a l'ensenyança y haverhi a Barcelona la referida Escola Iuliana des del segle XIV, per tot lo qual trobava el Sr. Canibell més natural que fos impresa aytal Gràmàtica més aviat al cap de dos anys de la mort de son autor, que no pas als 12, 22 o 32 de la mateixa.

Realment, ab el mer fet de costejarla en Guillem Ros, y corregirla l'honorabile Pere Joan Matoses (1) beneficiat del Pi, venerable y mestre en arts, segons un document del 1508 publicat per Sr. Sanpere; dóna una prova manifesta de que era considerada útil sa impresió; y essent axis, no hauren tardat aquells tants anys en donarla a llum impresa; y ara cal allargarla encara en molts més anys aytal tardança, davant de l'època a que's remonta la mort d'en Mates, y especialment els primers datos que ara d'ell tenim. ¿No resulta també més necessaria y racional l'impresió d'aytal Gramàtica a Barcelona al 1468, que no pas al 78, 88 o 98, quan ja des del 1475 teniem impresa a Barcelona y des del 1477 a Tortosa, un manual de Gramàtica coim ho eren els *Rudimenta Gramatices* d'en Perottus, impresió la primera d'en Joan de Salsburga y en Pau de Constança y la segona d'en Pere Bru y en Nicolau Spindeler?

Inconvenients de les afirmacions concretes: segons en d'Orga, no's troba cap Joan Gherline a Barcelona fins al 1500; ha vingut més tard en Haebler y ha escrit que en Gherline intervingué en les negociacions pera l'impresió del *Missale Barcinonense*, acabat per en Diego Gumiel a Barcelona al 1498; y en Sanpere y Miquel, que ha donat a llum un document del 1489 o siga un contracte entre en Joan Garlinch, mestre d'estampa alemany, y en Pere Miquel, llibrater, Antoni Robinell, mercader, y Ramón d'Isach, llibrater, pera estampar aquell mil llibres d'Hores de Nostra Dona, de paper de senyal de cap de moro, qual filigrana ha aparegut més tard en part del exemplar de l'altra edició de la Gramàtica d'en Mates, impresa a Barcelona al 1495.

Per mon compte ací va altre dato inèdit y que's refereix indubtablement al susdit Gherline:

En el Manual d'en G. Balaguer y dia 1er d'octubre de 1489 consta que en cèdula que no existeix, se feu una concòrdia per via de Capitols entre en Jaume de Casafranca, notari y escrivà Real de Barcelona y en

(1) L'honorabile Pere Joan Matoses, beneficiat del Pi, y mestre García Docho, calçaser, foren marmessors del venerable Lluís de Spanya, mestre en arts, en abril del 1484. — (Registers, 1480-7. Liber Deff.º et sub.º test.º et pliarum Caus. Ar. M.º Epis., fol. 186).

**Johannem Garlins magistrum literarum stampe alamanorum prounch residentem barchinone.*

Joan de Gherlins és, segons diu en Haebler, un impressor que treballava a Toulouse del 1513 al 21. El Dr. tolosà Desbarreaux Bernard ha dit que un dels llibres estampats a Toulouse ho fou per en Joan de Guerlins. Y Mossèn Gudiol descobri a Vich un llibre imprès a Toulouse al 1518 per *magistrum Joannem de Guerlins*.

En Gherlinc imprimí també un *Breviari* a Braga al 1494 y un *Manuale Sacramentorum* a Monterey al 1496.

Ab lo abans anotat queda contestada també la pregunta d'en Salvà de què's feu d'en Gherlinc des del 1468 fins al 1494 en que se'l troba a Braga. Y tot per la mania d'afegir al menys un X al MCCCCCLVIIH. Molt bé objecta en Brunet y Bellet per què no se l'hi alegeix igualment al mateix any 1468 ab que estan datades les primeres impressions d'Oxford, de Venecia y d'Ausgburg, y no diem res dels que han volgut que la L fos una C, lo qual faria atrassar l'aburrida Gramàtica al 1558.

Ja sabem també'l valor que té l'affirmació de que a les hores no s'estampaven llibres en foli menor, perque tothom ha vist incunables d'aytal faysó.

En Salvà y en Sanpere coloquen la Gramàtica d'en Mates al 1488 y l'Haebler al 1498, encara que en Sanpere creu que l'adopció del 1498 per l'Haebler ve d'haver aquest entès qu'el contracte del 1489 descobert per dit Sanpere era del 1498. En canvi, en Nicolau Antonio dóna la data del 1475 pera l'introducció de l'impremta a Barcelona, y en Capmany la del 1471.

Siga com siga, ab tot y lo dit per en Serrano y Morales en contra de l'acceptació del 1468, qu'el Sr. Sanpere creu contundent perque explica perfectament l'erro, per lo qual s'ha de considerar ja fòra de tota discussió possible aytal assumpte, el Sr. Canibell, que és l'últim que ha parlat d'aquesta qüestió en la que tanta part hi prengueren especialment els valencians Torres, d'Orga, Villarroyna, Salvà, Tramoyeres, etc., diu que dit Sr. Serrano y Morales no dóna pas proves ni documentals ni convinents sisquera per arrebassar la primacia a Barcelona en lo relatiu a l'introducció de l'impremta a Espanya. Lo mateix he comprobat llegint el treball d'en Serrano. Emprò el mateix Sr. Canibell diu que als ulls professionals la 1.ª edició coneguda d'aytal Gramàtica sembla ésser del 1470 al 74, axis com la 2.ª apar de finals del segle XV, que'l caràcter de la primera és de lletra de *tortis*, que algunes inicials semblen tipus d'en Fust y en Schoeffer y que l'estampació revela no ésser d'un bon impressor, lo qual, dit per un seriós y intelligent professional, contradiu als que volgueren trobar un argument en contra del 1468 en la massa perfecta impresió del llibret d'en Mates, essent axis que ja en Bofarull, en sa famosa defensa en sis articles de l'antiguitat del opuscle, ja va ferhi notar

moltes errades d'estampa y varies incorreccions en el format, foliació y signatures.

Ara, per acabar, faix meves les següents paraules amb que fineix son magnífich estudi el Sr. Canibell.

«Deixem encare la data 1468 de la Gramàtica posada en tela de judici, car és certament discutible, pro mantenim la possibilitat d'ella, més que contra's seus impugnadors, pera oposarnos a la corrent què s'accentua en bibliografia, de negar, per deducció, allò que avuy no's coneix, baldament demà pugui demostrarren la certesa. Les negacions són xorques o inutiles».

Recentment el Sr. Serrano y Sanz ha publicat un fascicle titolat: *La imprenta de Zaragoza es la más antigua de España. Prueba documental*; y en ell hi dóna a conèixe una escriptura per la qual se sab què tres alemanys, n'Enrich Botel, en Jordi Holtz y en Joan Plank, se constituexen en societat pera exercir l'art de l'estampa, al 5 de jañer de 1473, lo qual fa suposar al Sr. Serrano y al Sr. Miquel y Planas, que ha parlat d'aquesta troballa en «El Poble Català» del 26 de febrer passat, que probablement en Botel devia ja treballar sol ab sa impremta a Saragossa al 1472, y des del 1473 al 75, associat amb els seus companys y deixebles ans citats. Emprò ignoro en que's funden al fer aital manifestació, tota vegada que desde'l 1473 al 75 no's coneix cap llibre imprès a Saragossa fins al *Manipulus Curatorum*, estampat per en Mateu Flandro al 1475; axis com tampoch atino'l per què en Botel degué treballar sol a Saragossa abans del 73, ja que també podia bayerho fet ab qualsevol dels altres dos socis y fins quiscún dels tres separadament. ¿Y per què, ademés, hagueren d'ésser deixebles del primer els altres dos?

Recullo per fi, el judici que li sugereix al Sr. Miquel y Planas el fet d'aquesta importànt troballa, que ve a transformar l'estat de la qüestió sobre l'introducció de l'impremta a Espanya: «De resultés d'aquestes noves averiguacions (diu), la visió que teníem dels orígens de l'impremta espanyola queda del tot modificada. No és sols la teoria del Sr. Sanpere la que roman destruïda, sinó també la dels valencianistes, en la forma, quan menys, què era usualment acceptada. Resulta, de fet, que'ls impressors de Valencia no foren ells sols qui havian començat a imprimir a Espanya en 1474. Al mateix temps, y abans qu'ells, altres impressors exercien la mateixa professió a Saragossa, y no consta en lloch que ni uns ni altres fossen els introductors de la nova invenció, que en tanta de manera havia de transformar el món.

«Y de la «Gramàtica d'en Mates» què pot creuresen a partir d'aquest moment? Si, segons ara consta, s'imprimia a Saragossa en 1472 ¿és tan difícil l'acceptar que quatre anys abans en Gherlinc pràcticés a Bârcelona una industria que, axí com axí, havia degut entrar a Saragossa passant potser per la nostra ciutat?

»Per ara y tant la nostra «Gramàtica» segueix en peu, ab la seva data de 1468: podrà aquesta ésser discussa tant com se vulgui; emperò, cada nova averiguació sobre'l s orígens tipogràfichs espanyols, ve a afavorir la possibilitat d'aquella data, contra la qual no ha pogut mai aixecar-se cap argument decisiu».

Aquest és un vot més de calitat en prò de l'autenticitat de la data del 1468, que cal tenir en compte.

J. SOLER Y PALET

ROMERÍES DEL 1320 ⁽¹⁾

Aquestes romeries faeren En P. Riber he En R. Tornet en Jany de nostre Senyor .M. CCCXX. que anaren a la perdonança de monsenyer sen Ffrancesch de Sis (2)

Primerament foren a madone *Santa Maria de Valvert* (3) hon vieren he entrecer moltes de marayeylles e molts de miracles que Deus en aquell loch fa per la Verge Maria, mare de Ihesucrist.

Item foren a *Nemse* (4) hon ha un monestir hon jau monsenyer sent Bausili (5). Encara hi jau un cardenal. Ay fort gran perdonansa.

Item foren a *Tarascho* hon jau lo cors de santa Marta (6). E los preveres ab gran diligència mostraren lurs (7) lo seu glorios bras.

Item foren a *Sent Maxemi* (8) hon jau lo bénoyrat cors de santa Maria Machdalena del qual reemeren lo seu cap glorios el seu bras que tenen a gran maravilla honradament (9).

(1) Manuscrito del 1383 que se conserva en el Archivo de la Comunidad de Santa María del Mar.

(2) A pesar de este título, habla tan sólo de cinco santuarios de Provenza, de la catedral de Pisa y de varias iglesias de Roma, sin mencionar más a San Francisco de Asís, si bien hace constar que en San Silvestre y en San Lorenzo *entre muros* había *dones de santa Clara*.

(3) Es posible que los peregrinos se hicieran a la vela en Barcelona, abordando en *Aigues Mortes*, fundada por San Luis en 1246, dirigiéndose luego a *Vauvert*.

(4) *Nemes*, es decir, Nimes (*Nemæsus*).

(5) San Baudilio (*Sant Boy*) fué martirizado en Nimes a mediados del siglo V. Modernamente (1870-1877) se erigió en su honor una sumptuosa iglesia cerca de *La porte d'Auguste*.

(6) Una tradición respetable asegura que Marta, con sus hermanos Lázaro y María Magdalena y con otros personajes bíblicos, fue abandonada a merced de las olas en una nave que aportó en Marsella. Marta habría librado al país de una serpiente monstruosa, una *tarasca* (*tarasque*), que daría su nombre a *Tarascón*. De todos modos parece cierto que Estrabón (60 a. de J. C.), en su *Geografía* hablaba ya de esta ciudad. Véase Gainet, *La Bible sans la Bible*, tome deuxième, p. 653.

(7) Se repite varias veces la construcción irregular: mostraren lurs.

(8) San Maximino, otro de los compañeros de la familia de Betania, primer Obispo de Aix, habría sido uno de los setenta y dos Discípulos de que habla *Lucas*, X, 1.

(9) Cuentan que María Magdalena habitó por espacio de treinta años en una gruta — de